

ancients such as Polybius, the Orangists rejected all pure forms of government. An aristocratic regime run by the regents alone would, in their eyes, inevitably degenerate into an oligarchy in which the people would be ruthlessly oppressed. Such a development could only be avoided by the presence of a monarchical element. Far from advocating a monarchy, the Orangists thus advanced the claims of William III by appealing to the most traditional interpretation of a stable republic available in early modern political thought. Yet they used a great many more arguments to establish the indispensability of the stadholderate. It was, they insisted, one of the few institutions capable of transcending the ingrained particularism of the Dutch Republic. The presence of a stadholder, moreover, was an absolute necessity in foreign affairs. Not only because foreign powers needed to be able to identify a Dutch head of state, but also and more importantly because the stadholder, in his function as captain- and admiral-general, was evidently necessary for the successful military defence of the Republic. To reinforce these and many other claims in favor of the stadholderate, the Orangists emphatically used the history of the first century of the Dutch Republic and extravagantly praised the historical role of the first four stadholders.

Much of this was already known to us in outline from the work of Geyl and Van de Klashorst, but Jill Stern provides more depth by skilfully discussing the Orangist pamphlet literature of these two decades in greater detail than has been done before. She moreover adds a most valuable extra dimension to the analysis of Orangism by using evidence not only from pamphlets, but also from plays and from the visual arts (although one would have liked to see more illustrations in the volume than the ten provided). With some of her wider claims, however, she seems on less certain ground. Thus it is constantly suggested that Orangism had a wide popular following, but this is never really demonstrated. The fact that substantial numbers of people came

to watch the young William III when he travelled through the Republic with his mother is certainly no conclusive proof of widespread popular Orangism, let alone, as Stern claims, a 'political act as momentous as that of later generations casting their vote in the polling booth' (51). Equally, her suggestion that the Orangists, because of their frequent appeal to experience, were the forerunners of Burkean conservatism, seems both exaggerated and anachronistic. More in general it may be observed that the book is strangely deficient in the secondary literature used. A great deal of attention, for instance, is devoted to the image of the stadholders as phoenixes rising from the ashes, but H.H. Versteegen's study of this topic, dating from 1950, is never mentioned. Similarly, in Stern's discussion of the political thought of the Dutch Revolt one would have expected a reference to Martin van Gelderen's authoritative *The Political Thought of the Dutch Revolt* (1991). What one misses most in this book, however, is the broader perspective. In recent decades, much has been written about the history of early modern Dutch Orangism since 1672. It would have been quite enlightening had Jill Stern compared the findings of her own study with the conclusions of this recent research on later periods. Such an exercise would have greatly helped the reader in placing the Orangism of the First Stadholderless Era in a diachronic historical perspective and would have given a substantially wider significance to this book.

WYGER R.E. VELEMA, UNIVERSITEIT VAN
AMSTERDAM

Willems, Bart, *Leven op de pof. Krediet bij de Antwerpse middenstand in de achttiende eeuw* (Studies stadsgeschiedenis 5; Amsterdam: Aksant, 2009, ISBN 978 90 5260 354 4).

Deze publicatie is de herwerkte versie van het proefschrift dat historicus Bart Willems

in december 2006 verdedigde aan de Vrije Universiteit Brussel. Willems was als doctorandus zeven jaar verbonden aan het Centrum voor de Pre-industriële Productieprocessen en Arbeidsverhoudingen (PIPA), nu het centrum Historisch Onderzoek naar Stedelijke Transformatieprocessen (HOST) van de VUB. Deze onderzoeksgroep onder leiding van Hugo Soly en Catherine Lis verrichtte in de voorbije decennia baanbrekend onderzoek naar de sociale evoluties en verhoudingen tijdens de Nieuwe Tijd, met bijzondere aandacht voor het ambachtswezen en de kleinhandel. De focus ligt daarbij vooral op de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, in het bijzonder het hertogdom Brabant en het graafschap Vlaanderen.

Het proefschrift van Willems is vanzelfsprekend ingebed in de onderzoeksagenda van het centrum waaraan hij was verbonden. Zijn studieproject richtte zich op 'Krediet, vertrouwen en sociale relaties te Antwerpen in de 18de eeuw'. Zijn doctoraatsonderzoek liep parallel aan een studie van de kredietrelaties op het platteland in diezelfde eeuw, uitgevoerd door Thijs Lambrecht van de Universiteit Gent. Willems concentreert zich op Antwerpen, een stad die tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw aanvankelijk nog een bevolkingsaan groei kende maar zeker na 1775 geconfronteerd werd met een toenemend armoedeprobleem. De centrale onderzoeksvraag is duidelijk: 'Hoe verliep de interactie tussen kleinhandelaren en klanten met betrekking tot kredietverstrekking en op welke manier beïnvloedden de maatschappelijke veranderingen die zich in deze periode voordeden de kredietpraktijk' (19).

De recente internationale historiografie aangaande het onderwerp maakt duidelijk dat kredietverlening in de vroegmoderne samenleving alomtegenwoordig was, mede tengevolge van de schaarse geldmiddelen. Die kredietpraktijk had zijn eigen temporele logica. Om die in zijn evolutie te doorgronden, dient niet louter aandacht te worden besteed aan de beschikbare technieken

en instrumenten, maar bovenal aan de relaties, de (in)formele netwerken die aan de basis lagen van, maar ook voortvloeiden uit en/of versterkt werden door kredietverlening. Craig Muldrew betitelde zijn studie over de kredietpraktijk in het vroegmoderne Engeland niet toevallig als *The Economy of Obligation* (1998). Vertrouwen, wederzijdse verplichtingen en reputatie vormden de hoekstenen van het kredietgebeuren, wat zich vertaalde in uiteenlopende strategieën. De leden van de Antwerpse sociale middengroepen, vooral kleinhandelaars en ambachtslui, worden daarbij onderzocht in hun rol van kredietnemer én van kredietgever.

Willems beheerst niet louter de internationale literatuur aangaande het onderwerp, hij raadpleegde ook een indrukwekkende waaier van bronnenmateriaal, vooral 'staten van goed', procesdossiers en ordonnanties. Die worden voldoende kritisch benaderd. Ook kon Willems gebruik maken van archivalia van artisanale ondernemingen en van enkele dossiers uit het fonds 'Gilden en Ambachten'. De kredietpraktijk vond vanzelfsprekend ook haar neerslag in literatuur en reisverhalen, iconografie, liederen enzovoort. De beelden die daar worden opgeroepen, worden door de auteur netjes vervlochten in zijn synthese. Die is zeer overzichtelijk gestructureerd, ietwat in de vorm van een onderzoeksrapport. Na een inleidend hoofdstuk, waarin de auteur de onderzoekspopulatie en zijn heuristiek toelicht, wordt in een volgend kapittel de context geschetst waarin de Antwerpse ambachtslui en winkeliers opereerden. De belangrijkste sociaaleconomische transformaties in de Scheldestad tijdens de achttiende eeuw worden gedeut. In een derde hoofdstuk toont Willems hoe de kredietrelaties ingebed lagen in sociale netwerken en hoe die horizontale en verticale (of ongelijke) verbindingen functioneerden. Om de sociale betekenissen van de kredietpraktijk te doorgronden, zijn de factoren 'vertrouwen' en 'reputatie' zondermeer cruciaal. In het vierde kapittel belanden we bij de rol van

geld in de vroegmoderne stedelijke economie, de verschillende kredietvormen en de evolutie van de contante betaling in de kleindistributie. Vervolgens worden de investeringskredieten van neringdoeners en ambachtslui nader onderzocht. Aangezien zij nauwelijks toegang hadden tot de formele kredietmarkten, moesten deze kleine ondernemers vooral een beroep doen op hun familiale en sociale netwerken. In het zesde hoofdstuk ligt het accent op hun activiteiten als verstrekkers van consumptiekredieten, dit tegen de achtergrond van de snel wijzigende consumptiepatronen in de Scheldestad in de achttiende eeuw. Het belang van de kerfstok als middel tot klantenbinding wordt duidelijk in de verf gezet. Het zevende en laatste hoofdstuk tenslotte zoomt nader in op de conflicten die kredietverlening (onvermijdelijk) met zich meebracht. Procesvoering wordt beschouwd als een strategie van de onderzochte middengroepen bij het oplossen van kleine financiële geschillen tussen crediteuren en debiteuren. Opnieuw komen de factoren 'eer', 'reputatie' en 'sociale controle' op de voorgrond.

De studie van Willems laat aangaande het onderwerp weinig kwesties onbehandeld, hoewel hij sommige vragen – bij gebrek aan bronnenmateriaal – slechts onvolledig kan beantwoorden. De alomtegenwoordigheid van de kredietpraktijk en de (ogenschijnlijk) ingewikkelde logica die deze relaties bepaalde en stuurde, worden uitvoerig (en soms ook ietwat repetitief) toegelicht en beargumenteerd. Het hele denkpatroon dat eraan ten grondslag lag, zou trouwens ook in de negentiende en twintigste eeuw dominant blijven. Dat leren ons de eigenzinnige ontwikkeling en moeizame wettelijke formalisering van het beroepskrediet voor zelfstandigen. Lokale en corporatieve kredietstructuren, de 'onderlinge borgstelling' en de zogenaamde 'notoriteitskredieten' bleven tot lang na de Tweede Wereldoorlog overeind.

Het verbaasde me evenwel dat in het complexe kluwen van sociale wederkerigheid dat in deze

studie wordt ontleed, de factor religie nagenoeg volledig afwezig blijft. We onderschrijven graag dat de stedelijke achttiende-eeuwse kredietlogica vooral werd gedomineerd door familiale en professionele netwerken, door bekendheid en reputatie en/of door zakelijke overwegingen. Maar de door religieuze denkbeelden doordeesemde sociabiliteit van het achttiende-eeuwse Antwerpen moet toch in rekening worden gebracht. Is er bijvoorbeeld geen verband tussen de lage interestvoeten (114) en de kerkelijke leer inzake woeker? Was de eerder 'onlogische' kredietverlening van voedingswinkeliers aan kennelijk onvermogende wijkgenoten ook niet ingegeven door charitatieve overwegingen? Dit waren waarschijnlijk verklaringselementen die niet door het geraadpleegde bronnenmateriaal konden worden gestaafd.

Afgezien daarvan, toont Willems overtuigend aan hoe kredietverlening verweven was met de dagelijkse bedrijfsvoering van kleine ondernemers. Steeds opnieuw moesten die in hun kredietrelaties voorzichtig een balans vinden. De waarschuwingen in de populaire literatuur en iconografie logen er niet om: winkeliers die dat evenwicht niet respecteerden en/of de kredietwaardigheid van hun cliënten slecht beoordeelden, wachtte een weinig benijdenswaardig lot. Ook voor de toenemende modieuze verbruiksdrang werd gewaarschuwd. De prent die de omslag van dit boek siert, laat aan duidelijkheid niet te wensen over: te veel consumptiekrediet zou het kwetsbare systeem wel eens ten gronde kunnen richten: 'Le crédit est mort: les mauvais payeurs l'ont tué'.

PETER HEYRMAN, KADOC-K.U.LEUVEN

Raat, Alexander Johannes Petrus, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789): A Personal History of a Dutch Virtuoso* (Dissertatie Leiden 2010; Hilversum: Verloren, 2010, 830 blz., ISBN 90 8704 151 9).

De laatste tijd wordt erop gewezen dat de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) ook als een netwerk van kennisoverdracht beschouwd kan worden. Daarbij gaat het onder meer om geografische kennis en natuurlijke historie. Joan Gideon Loten maakte in dienst van de VOC op zee tekeningen van vissen en kusten, en te land van de natuur. Ook verzamelde hij afbeeldingen van vogels, onder andere van de hand van Pieter Cornelis de Bevere. Ze zijn in kleur in de biografie afgedrukt. Voor een biograaf is het bijzonder uitdagend dat Loten mooie egodocumenten, onder andere een doorlopende reeks brieven heeft nagelaten. Lex Raat (1949) hield zich al vanaf zijn afstuderen terloops met Loten bezig, maar zijn Leidse dissertatie kon hij pas na zijn pensionering als zoetwaterbioloog voltooiën. Hij leerde Loten uit zijn geschriften kennen als een impulsieve en innemende persoonlijkheid, van wie de emoties net zo levendig waren als die van zijn intieme vrienden. Hoewel Raat weet dat voor een biograaf fascinatie voor de beschreven persoon gevaarlijk is, wilde hij daarvoor niet op de loep gaan.

De biografie valt uiteen in twee perioden: 1732-1758 Loten in dienst van de VOC en 1759-1789 Loten als rentenier, hoofdzakelijk in Londen, dus 26 jaar tegen 30 jaar. Het laatste hoofdstuk behandelt Lotens natuurhistorische verzameling en het gebruik daarvan in de latere literatuur. Loten in dienst van de VOC interesseert Raat duidelijk minder dan zijn renteniersbestaan. In het hoofdstuk over Lotens Indische carrière gaat het vooral over ruzies met ondergeschikten. Loten was onder andere gouverneur van de VOC-vestiging te Makassar op Sulawesi (1744-1750) en op Ceylon (Sri Lanka) (1752-1757). Daaraan ontleent hij zijn betekenis en dankzij die functie kon hij zich verdiepen in de natuurlijke historie van Azië.

Waarom behandelt Raat Lotens VOC-carrière zo oppervlakkig? In de inleiding op de gedrukte uitgave van zijn Ceylonse memorie wordt het bewind van Loten belangrijk genoemd wegens het transport van boeddhistische monniken van Thailand naar Ceylon, een wervelstorm, een pokkenepidemie en voor onderzoek naar de achtergrond van de oorlog met Kandi in 1760 (E. Reimers (ed.), *Memoir of Joan Gideon Loten* (Colombo 1935) v). Raat stipt deze onderwerpen wel aan, maar gaat er nauwelijks op in.

De biografie komt pas echt op stoom, wanneer Loten weer in Nederland terug is. Hij kan niet aarden in het klein-burgerlijke en orthodox-protestantse milieu van zijn verwanten in Utrecht. In Londen voelt hij zich meer gewaardeerd. Door bemiddeling van Matthieu Maty, de onder-bibliothecaris van het British Museum, en de schenking van tekeningen van vogels aan het museum wordt Loten lid van de Royal Philosophical Society. Echter, harde bewijzen dat hij vergaderingen heeft bijgewoond ontbreken. De tekeningen werden later gepubliceerd door de vogelkundige George Edwards. Ook Lotens lidmaatschap van de Society of Antiquaries of London lijkt slechts nominaal te zijn geweest. Wel is duidelijk dat Loten zich bewoog in de Londense kring van geografen en onderzoekers van de natuur. Zo leende hij kaarten van Sulawesi door J.M. Aubert en ander materiaal uit aan de geograaf Alexander Dalrymple en vertelden Daniel Solander en Joseph Banks hem over hun belevenissen en natuurhistorische vondsten op hun reis met James Cook op de *Endeavour* (1768-1771). Dat Loten grote belangstelling voor ontdekkingsreizen had blijkt inderdaad uit zijn bibliotheek, maar helaas vraagt Raat zich niet af of de informatie die Loten aan zijn broer in Utrecht doorgeeft nieuw is. Wel rubriceert hij diens bibliotheek, wat een indruk geeft van Lotens intellectuele belangstelling. Tenslotte karakteriseert Raat Loten als een verzamelaar van natuurhistorische en geografische informatie, als een informant voor wetenschappelijke onderzoekers, maar hij was volgens hem geen